

РОЗДІЛ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА САМОСТІЙНІСТЬ АДВОКАТА: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ

INDEPENDENCE AND AUTONOMY OF THE LAWYER: THE PROBLEM OF SEPARATION

Заборовський В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету*

У статті автором досліджуються проблеми розмежування незалежності та самостійності адвоката. Вказується, що незалежність адвоката слід розглядати як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні та вона стосується всіх аспектів адвокатської діяльності (розглядається в якості основного принципу такої діяльності). Робиться висновок, що самостійність означає можливість адвоката вільно, на свій розсуд, на підставі внутрішнього переконання та в межах його повноважень надавати професійну правову допомогу своєму клієнту.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, незалежність адвоката, самостійність адвоката.

В статье автором исследуются проблемы разграничения независимости и самостоятельности адвоката. Указывается, что независимость адвоката следует рассматривать как на внешнем, так и на внутреннем уровне и она касается всех аспектов адвокатской деятельности (рассматривается в качестве основного принципа такой деятельности). Делается вывод, что самостоятельность означает возможность адвоката свободно, по своему усмотрению, на основании внутреннего убеждения и в пределах его полномочий оказывать профессиональную правовую помощь своему клиенту.

Ключевые слова: адвокат, адвокатская деятельность, независимость адвоката, самостоятельность адвоката.

In this article the author explores the problem of the distinction between independence and autonomy of the lawyer. It is stated that the independence of the lawyer should be considered both in foreign and domestic level and it applies to all aspects of advocacy (considered as a basic principle of such activities). It is concluded that autonomy means the ability to advocate freely, at his discretion, on the basis of internal beliefs and within its powers to provide professional legal assistance to his client.

Key words: lawyer, advocacy, independence of the lawyer, autonomy of the lawyer.

Актуальність теми. Закріплюючи на конституційному рівні право кожної людини на професійну правничу (правову) допомогу, держава покладає такий обов'язок на адвокатуру, а саме на адвоката, який на професійній основі повинен забезпечувати належну реалізацію такого права. Актуальність даної теми полягає в тому, що реалізація вищевказаного права є неможливою без забезпечення належних умов здійснення адвокатської діяльності. Без сумніву, одними із основних умов здійснення такої діяльності є незалежність та самостійність адвоката. Це обумовлено тим, що належне надання правничої (правової) допомоги є неможливим у разі наявності будь-якого впливу на професійну діяльність адвоката та відсутності можливості вільно та на свій розсуд визначати засоби й методи надання такої допомоги своєму клієнту.

Аналіз наукових публікацій. Проблема визначення сутності незалежності та самостійності адвоката як одних з основних умов здійснення своєї професійної діяльності була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці Т.Б. Вільчик, О.О. Воронова, С.О. Деханова,

С.С. Калинюка, В.Л. Кудрявцева, В. Нор, К.М. Северин, І.Г. Сібірцева, І.Л. Трунова та інших.

Метою статті є розкриття правової природи незалежності та самостійності адвоката в аспекті здійснення ним своєї професійної діяльності. Основними завданнями автор ставить перед собою: проаналізувати як нормативне закріплення, так і позиції науковців, які відображають сутність незалежності адвокатської діяльності; визначити рівні незалежності адвоката; розкрити етимологічне походження слів «незалежність» та «самостійність» та здійснити розмежування між такими властивостями правового статусу адвоката.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розкрити питання про сутність поняття «незалежність адвоката», слід звернути увагу на те, що ми дотримуємося позиції, за якою незалежність адвокатури слід сприймати, по-перше, як незалежність недержавного самоврядного інституту (проявляється, зокрема, як в неможливості втручання зі сторони органів законодавчої, виконавчої та судової влади, інших установ та організацій, так і навпаки – в можливості самостійно вирішувати адвокатурою питання своєї організації

та діяльності), а по-друге, в аспекті безпосередньо незалежності кожного адвоката під час здійснення ним своєї професійної діяльності. Поняття «незалежність адвокатури» (розкриття якого здійснюється насамперед за допомогою закріплення принципу її незалежності) та поняття «незалежність адвоката» (сприймається, зокрема, через дію гарантій в його професійній діяльності) взаємопов'язані між собою та можуть бути дотримані лише за умови абсолютної реалізації кожного з них.

Розкриття сутності поняття «незалежність адвоката», подібно до поняття «незалежність адвокатури», переважно більшістю науковців здійснюється за допомогою вказівки на неможливість зовнішнього впливу на професійну діяльність адвоката. Так, О.Г. Залогіна вказує на те, що «незалежність є найбільш характерною і основною стороною адвокатської діяльності, так як адвокат повинен бути вільний від будь-якого тиску зовні, особливо з боку правоохоронних органів і держави в цілому» [1, с. 10]. Таку ж точку зору розділяє й В.Л. Кудрявцев, який також звертає увагу на те, що в переважній більшості випадків такий тиск відбувається в кримінальному судочинстві, де захисник безпосередньо стикається з діяльністю правоохоронних органів, протистоїть їм [2, с. 11]. З подібних позицій виходить й І.Л. Трунов [3, с. 12].

На нашу думку, такі позиції науковців мають право на існування, але ми вважаємо, що незалежність адвоката, зокрема в аспекті зовнішнього впливу на його професійну діяльність, необхідно сприймати в більш широкому значенні. В даному випадку заслуговує на увагу твердження А. Костіна, який вказує на необхідність розглядати незалежність адвоката у найбільш широкому сенсі, а саме «не тільки від будь-яких державних органів, але й від клієнтів, колег, преси, суспільної думки та іншого» [4]. Слушною є й думка С.О. Деханова, який незалежність адвоката розглядає в якості його незалежності: від держави в питанні допуску до здійснення адвокатської діяльності; по відношенню до свого довірителя; від політичного та іншого впливу, який не має відношення до справи; з боку третіх осіб [5, с. 268]. В якості вкрай багатогранної категорії незалежність адвоката розглядає Г.І. Сібірцев, який виходить з того, що «вона включає в себе економічну, психологічну свободу адвоката, виключення неприпустимого тиску на нього з боку не тільки слідчих органів, але і підзахисного, його родичів, професійного співтовариства адвокатів, засобів масової інформації тощо» [6, с. 31]. Розглядаючи питання про зовнішній вплив на професійну діяльність адвоката, слід звернути на увагу й думку О.О. Воронова про можливість розподілу всіх джерел такого впливу на три основні групи, а саме: 1) державні, судові, правоохоронні органи, а також їх посадові особи; 2) довірителі (фізичні та юридичні особи) і підзахисні; 3) адвокатура [7, с. 37].

Але, розглядаючи питання незалежності адвоката, на нашу думку, її сприйняття не потрібно зводити лише до можливості впливу тільки зовнішніх

факторів на професійну діяльність адвоката. Так, З.Г. Гасанова зазначає, що «незалежність адвоката від своїх особистих, внутрішніх інтересів при здійсненні професійної діяльності також є важливим аспектом» [8, с. 180]. За твердженням К.М. Северин, незалежність адвоката залежить не тільки від зовнішніх, але й від внутрішніх чинників. Вона вказує на те, що «особисті професійні якості, зокрема порядність, відчуття справедливості, чесність, здатність діяти в межах законних інтересів клієнта впливають на забезпечення результату та збереження незалежного статусу захисника» [9, с. 164]. Можливість поділу незалежності адвоката на зовнішню та внутрішню розглядає й Г.І. Сібірцев, сприймаючи внутрішню незалежність адвоката як наявність у нього «переконання в здатності визначити моделі своєї поведінки, спираючись на особисті погляди, думки й переваги, що передбачає усвідомлення сфери своїх прав і свобод (стосовно правової сфери)» [6, с. 32]. На необхідність адвоката діяти абсолютно незалежно, особливо від своїх особистих інтересів, вказують й інші науковці [10, с. 13; 11, с. 58].

Слід відмітити й те, що на наявність як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, які можуть впливати на незалежність адвоката, вказується й в міжнародних актах, що визначають основні засади здійснення адвокатської діяльності. Так, в п. 2.1.1 Загального кодексу прав для адвокатів країни Європейського Співтовариства [12] вказується, що завдання, які виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності й відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою зацікавленістю або тиском зовні. Також зазначається, що адвокату необхідно уникати будь-яких ущемлень власної незалежності й не поступатися принципами обов'язку заради інтересів клієнта, суду або інших осіб. З подібних позицій виходить й український законодавець (ч. 1 ст. 6 Правил адвокатської етики [13]).

Вказане дає нам можливість дійти висновку, за яким незалежність адвоката слід розглядати як його незалежність на зовнішньому й внутрішньому рівнях. Якщо незалежність адвоката на зовнішньому рівні асоціюється насамперед із заборонаю будь-якого втручання та перешкод в здійсненні його професійної діяльності, то на внутрішньому рівні незалежність адвоката повинна сприйматися, зокрема, як сукупність морально-етичних та психологічних його якостей, які відображають ставлення адвоката до здійснюваної ним адвокатської діяльності, за умови відсутності будь-якої позапрофесійної (зокрема особистої) зацікавленості в процесі її реалізації. Незалежність адвоката повинна сприйматися не тільки в якості його можливості, але й як його професійний обов'язок здійснювати свою діяльність поза межами як зовнішнього, так і внутрішнього тиску з метою відстоювання інтересів свого клієнта.

Щодо зовнішнього рівня незалежності адвоката, то на основі вищевказаної позиції О.О. Воронова можна виділити наступні групи джерел такого впливу, а саме:

1) судові та правоохоронні органи. Надаючи своїм клієнтам професійну правничу (правову) допомогу, зокрема під час процесуальної форми своєї діяльності, адвокат вступає у взаємовідносини з цими органами. Так, проблема дотримання принципу незалежності адвоката у відносинах із судом як основним органом забезпечення в державі правосуддя розкривається нами при дослідженні питання дотримання балансу між авторитетом суду й необхідністю виконання адвокатом своїх професійних обов'язків щодо захисту інтересів клієнта [14]. Щодо правоохоронних органів, то в своїй професійній діяльності адвокат часто безпосередньо стикається з їх діяльністю, а інколи й протистоїть їм, тож забезпечення незалежності адвоката (зокрема щодо реалізації гарантій як незалежності, так і безпеки адвоката) є необхідною умовою його діяльності;

2) інші органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи. Насамперед потрібно виходити з того, що взаємовідносини між адвокатурою та державою не повинні будуватися на принципі підконтрольності та підзвітності. Такі суб'єкти, навпаки, повинні створювати належні умови для професійної діяльності адвоката та забезпечення гарантій його діяльності;

3) адвокатура в особі органів адвокатського самоврядування та інші адвокати. Проблема дотримання гарантій незалежності адвоката пов'язана, зокрема, і з розглядом питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, а також з дотриманням принципу взаємної поваги між адвокатами;

4) клієнт адвоката. Як слушно відмічає А. Савич, адвокат не повинен забувати те, що він «не слуга свого клієнта і тим більше не його спільник» [15]. Адвокат у своїй професійній діяльності повинен враховувати дію принципу домінантності інтересів клієнта, але в той же час не забувати й про те, що закон і моральність у такій його діяльності є вищими за волю клієнта. Необхідність дотримання принципу законності адвокат повинен враховувати, зокрема, на стадії прийняття доручення. В той же час не слід забувати й про гарантії незалежності адвоката у взаємовідносинах з його клієнтом, насамперед у випадках ініціювання такої відповідальності його клієнтом;

5) інші суб'єкти (підприємства, установи, організації, громадські об'єднання тощо). В даному випадку потрібно враховувати багатогранність в професійній діяльності адвоката, а також положення законодавства про те, що право на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної адвокатури із заявою (скаргою) щодо поведінки адвоката, яка може бути підставою для дисциплінарної відповідальності, має кожен, кому відомі факти такої поведінки (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [16]).

В свою чергу, незалежність адвоката на внутрішньому рівні забезпечується заборонаю адвокатів ставити особисті інтереси вище за професійні,

за інтереси свого клієнта. В своїй професійній діяльності адвокат повинен насамперед не допускати виникнення конфлікту інтересів й дотримуватися принципів добросовісності, чесності та порядності як на стадії прийняття доручення, так і на стадії його виконання. Так, надаючи своєму клієнту правову допомогу, адвокат не повинен переслідувати жодних корисливих цілей. В ч. 1 ст. 27 Правил адвокатської етики зазначається, що кожному дорученню, незалежно від розміру обумовленого гонорару, адвокат повинен приділяти розумно необхідну для його успішного виконання увагу. Подібна позиція відтворена й у вище згаданому Загальному кодексі прав для адвокатів країн Європейського Співтовариства, в п. 2.1.2 якого відмічається, що адвокату належить зберігати незалежність при розгляді як майнових спорів, так і справ, не пов'язаних з матеріальною заінтересованістю. Порада, одержана клієнтом від адвоката, втрачає сенс, якщо останній дав її, керуючись міркуваннями власної вигоди, з будь-яких корисливих інтересів або під впливом тиску зовні.

Проаналізувавши питання про зовнішній та внутрішній рівні незалежності адвоката, слід звернути увагу на неоднозначність позицій науковців щодо розуміння абсолютності чи відносності сприйняття сутності незалежності, в тому числі й в діяльності адвоката. Так, Н.М. Шульгач, досліджуючи сутність принципу незалежності суддів, відмічає, що «незалежність може бути й повною, але звичайно встановлюється певна межа, до якої можна бути незалежним, або визначається коло суб'єктів, що мають право (не мають права) здійснювати зовнішній вплив» [17, с. 228]. З подібних позицій виходять і науковці, які безпосередньо аналізують правове становище адвоката. Зокрема, Т.Б. Вільчик виходить з того, що незалежність адвоката «може бути обмежена лише в інтересах ефективного виконання професійного обов'язку адвокатом і в інтересах правосуддя у межах, що впливають із принципів професійної етики й процесуального законодавства» [17, с. 70]. В якості категорії, яка не є абсолютною, що обмежена законом, процедурними рамками, в межах яких здійснює свої процесуальні повноваження та є легітимною лише при здійсненні процесуальної діяльності адвокатом, принцип незалежності адвокатури розглядає і С.С. Калинюк [18, с. 163].

На нашу думку, недоліками таких позицій є те, що вказані науковці не здійснюють належне розмежування понять «незалежність адвоката» та «самостійність адвоката», що вказує на необхідність не тільки здійснити їх розмежування, але й визначити наше ставлення щодо абсолютності чи відносності в їх сприйнятті.

Як ми вже відмічали, незалежність адвоката слід сприймати як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні, що проявляється у відсутності не тільки будь-якого втручання та перешкод з боку інших осіб у його професійну діяльність, а й у відсутності позапрофесійної заінтересованості адвоката в процесі здійснення такої діяльності.

Етимологічне дослідження дефініції поняття «незалежний» вказує на те, що воно розглядається, зокрема, як: 1) такий, що не знаходиться під будь-якою владою, в чьому-небудь підпорядкуванні; не зв'язаний з чим-небудь, відокремлений від чого-небудь [20, с. 622]; 2) такий, що не залежить від кого-, чого-небудь [21, с. 108]; 3) не підкоряється комусь, чомусь [22, с. 760; 23, с. 308]. Слід відмітити те, що в кожному з цих випадків одним із розумінь поняття «незалежний» є його сприйняття і в якості самостійного (схильного до самостійності; який виражає самостійність, рішучість в поведінці, в діях тощо). В свою чергу розкриття поняття «самостійний» відбувається або шляхом повного ототожнення з поняттям «незалежний», або через використання його ознак для відображення сутності останнього, зокрема з вказівкою на те, що самостійність характерна незалежній людині. Все це вказує на значну етимологічну синонімічність вказаних понять, але на наше переконання, в юридичному сенсі, зокрема в аспекті характеристики правового становища адвоката, дані поняття повинні мати різний зміст та бути чітко розмежовані.

Насамперед слід звернути увагу на те, що поряд із вже згадуваними розуміннями поняття «самостійний» вживаються й такі, за якими воно розуміється як: здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; такий, що здійснюється своїми силами чи з власної ініціативи [22, с. 1291; 24, с. 46]. Важливе значення в розмежуванні вищевказаних понять відіграють науковці, які на підставі вищевказаного розуміння поняття «самостійність» досліджують правове становище суддів та слідчих в кримінальному судочинстві. Так, О.Р. Михайленко, вказуючи на необхідність відрізнити незалежність від самостійності, зазначає, що, якщо незалежність означає здійснення своїх повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, а також не підзвітності будь-кому, то самостійність передбачає вільну участь у дослідженні оцінки доказів, обговоренні й прийнятті рішення у відповідності з законом та власним переконанням» [25, с. 51-52]. Заслуговує на увагу й позиція В. Нор та С. Білостоцького, які під самостійністю судді розуміють, зокрема, таку його діяльність, яка «ґрунтується виключно на праві, відповідно до сумління та його внутрішньої волі, виявляється через його безсторонність до учасників процесу» [26, с. 444].

Цікавою є й точка зору А.Р. Варганова, який, досліджуючи сутність процесуальної самостійності слідчого, розглядає її як право на свій розсуд, що заснований на вільній оцінці доказів, приймати рішення й здійснювати дії по встановленню події злочину й обставин його вчинення, порушення кримінальної справи тощо [27, с. 7]. Подібної позиції притримується Д.А. Волков, який процесуальну самостійність слідчого розглядає як його правове становище, що полягає в тому, що «він самостійно, за власною ініціативою, на підставі внутрішнього переконання, аналізу наявних відомостей і відпо-

відно до кримінально-процесуального закону ухвалює всі рішення про спрямування слідства і проведеної слідчих дій, за винятком випадків, коли законом передбачено отримання санкції прокурора або згода суду» [28, с. 63].

Аналіз вищевказаних позицій науковців, по-перше, свідчить про чітке розмежування ними понять «самостійність» та «незалежність» особи (судді, слідчого), а по-друге, вказує нам на сприйняття самостійності в якості можливості таких осіб вільно, на свій розсуд, на підставі внутрішнього переконання реалізовувати надані законом повноваження. Слід відмітити й те, що самостійність особи в переважній більшості випадків асоціюється науковцями саме з процесом виконання нею наданих їй повноважень, а тому розглядається насамперед в аспекті процесуальної самостійності тієї чи іншої особи.

Для розкриття сутності поняття «самостійність» вважаємо за необхідне розкрити його значення і з психологічної точки зору, де воно розглядається в якості узагальненої властивості особистості, що проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку [29, с. 583]. Щодо професійної діяльності адвоката, то такі риси самостійності насамперед пов'язані з його обов'язком використання всіх розумно необхідних і доступних йому законних засобів для надання ефективної правової допомоги клієнту та з можливістю настання відповідальності в разі його недотримання. В даному випадку заслуговує на увагу й твердження І.Г. Сібірцева, який під самостійністю адвоката розуміє його «здатність виступати у правовідносинах безпосередньо від свого імені, а також нести дисциплінарну, цивільну, а так само адміністративну та кримінальну відповідальність за дії, здійснювані ним в рамках надання кваліфікованої юридичної допомоги» [6, с. 32].

Висновки. Отже, самостійність правового статусу адвоката, на відміну від незалежності (сприймається нами у відсутності не тільки будь-якого втручання та перешкод з боку інших осіб у його професійну діяльність (зовнішній рівень), а й позапрофесійної заінтересованості адвоката в процесі здійснення такої діяльності (внутрішній рівень)), повинна сприйматися в якості можливості адвоката вільно, на свій розсуд, на підставі внутрішнього переконання та в межах його повноважень надавати професійну правову допомогу своєму клієнту. Крім цього, якщо незалежність адвоката стосується всіх аспектів його діяльності (розглядається в якості основного принципу здійснення адвокатської діяльності), то самостійність насамперед асоціюється з процесуальною його діяльністю та полягає в сприйнятті адвоката в якості самостійного учасника процесу, який в межах наданих йому повноважень вільно визначає засоби та методи надання правової допомоги своєму клієнту та несе, зокрема, дисциплінарну відповідальність за вчинені ним протиправні діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Залогина О.Г. Проблемы укрепления гарантий независимости адвокатов / О.Г. Залогина // Законность и право-порядок в современном обществе: сборник материалов III Международной научно-практической конференции. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2011. – С. 10–14.
2. Кудрявцев В.Л. Гарантии независимости адвоката как условие обеспечения квалифицированной юридической помощи в деятельности адвоката (защитника) в уголовном судопроизводстве / В.Л. Кудрявцев // Адвокат. – 2008. – № 5. – С. 11–21.
3. Трунов И.Л. Что делать с противоправным воспрепятствованием деятельности адвоката / И.Л. Трунов // Адвокат. – 2005. – № 12. – С. 11–18.
4. Костін А. Незалежність адвокатури: Європа проти регулювання чи за? [Електронний ресурс] / Андрій Костін. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/publications/print/168-nezalezhnist-advokatury.html>.
5. Деханов С.А. Деонтология независимости и несовместимости профессиональной деятельности адвокатов в странах Западной Европы / С.А. Деханов // Пробелы в российском законодательстве. – 2010. – № 1. – С. 268–270.
6. Сибирцев И.Г. Теоретические основы независимости защитительной юридической деятельности в рамках уголовного процесса / И.Г. Сибирцев // Евразийская адвокатура. – 2014. – № 1 (8). – С. 29–34.
7. Воронов А.А. Противодействие деятельности адвоката как форма посягательства на его независимость / А.А. Воронов // Современное право. – 2005. – № 7. – С. 36–41.
8. Гасанова З.Г. Независимость как основополагающий принцип адвокатской деятельности в Российской Федерации / З.Г. Гасанова. // Евразийский юридический журнал. – 2015. – № 4. – С. 180–181.
9. Северин К.М. Основні елементи принципу незалежності адвокатської діяльності на сучасному етапі / К.М. Северин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 28. – Т. 3. – С. 162–165.
10. Шагиев Б.В. Адвокатура: независимость и принадлежность к правоохранительным органам / Б.В. Шагиев, Е.М. Глушкова // Учёные труды Российской Академии адвокатуры и нотариата. – 2011. – № 3(22). – С. 12–16.
11. Иванов А.В. Гарантии независимости адвокатов и пути их совершенствования / А.В. Иванов // Евразийская адвокатура. – 2014. – № 6 (13). – С. 57–65.
12. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [Електронний ресурс], прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343.
13. Правила адвокатської етики [Електронний ресурс], затверджені Установчим З'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012. – Режим доступу: <http://vkdkka.org/pravil-advokatskoji-etiki/>.
14. Заборовский В.В. Проблемные вопросы соблюдения баланса между авторитетом суда и необходимостью выполнения адвокатом своих профессиональных обязанностей по защите интересов клиента / В.В. Заборовский // Влась закона. – 2016. – № 1. – С. 124–134.
15. Савич А. Есть ли границы у адвокатской тайны? [Электронный ресурс] / А. Савич // Адвокатская газета. – 2009. – № 24. – Режим доступа: <http://www.advgazeta.ru/rubrics/8/388>.
16. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62 – Ст. 17.
17. Шульгач Н.М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів / Н.М. Шульгач // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 201. – Вип. 6. – С. 227–230.
18. Вільчик Т.Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою [Електронний ресурс] / Т.Б. Вільчик // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11. – № 2. – С. 63–74. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_2_10.
19. Калинюк С.С. Институт адвокатуры в механизме реализации права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Калинюк Степан Степанович. – Ужгород, 2015. – 203 с.
20. Современный толковый словарь русского языка: более 90 000 слов и фраз. выражений / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2001. – 960 с.
21. Краткий толковый словарь русского языка / И.Л. Городецкая и др.; под ред. В.В. Розановой. – 7-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1990. – 225 с.
22. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
23. Словник української мови: в 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 5: Н-О. – 840 с.
24. Словник української мови: в 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 9: С. – 916 с.
25. Михайленко О.Р. Про забезпечення незалежності суддів у змагальному кримінальному процесі / О.Р. Михайленко // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 30-31 березня 2005 р.). – Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 51–56.
26. Нор В. Захист незалежності судів і самостійності суддів у діяльності Національної Ради Судівництва Республіки Польща: досвід для України / В. Нор, С. Білостоцький // Вісник Львівського університету. – 2015. – Вип. 61. – С. 442–451.
27. Вартанов А.Р. Проблемы процессуальной самостоятельности следователя по УПК РФ: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А.Р. Вартанов. – Краснодар, 2012. – 22 с.
28. Волков Д.А. К вопросу о процессуальной самостоятельности следователя / Д.А. Волков // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – № 32. – Т. 11. – С. 62–66.
29. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 800 с.